

Vývoj vzdělanostní struktury a nerovností v českých zemích od počátku 20. stol. do současnosti

Natalie Simonová

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

SOCIÁLNĚ PROSTOROVÁ DIFFERENCIACE ČESKÝCH ZEMÍ V HISTORICKÉ PERSPEKTIVĚ

Obsah příspěvku

- I. Sociologie vzdělanostních nerovností v ČR
- II. Vývoj vzdělanostní úrovně v českých zemích během 20. a na poč. 21. stol.
- III. Nejnovější poznatky o vzdělanostních nerovnostech a mobilitě v ČR

SOCIÁLNĚ PROSTŘEDÍ A PŘEROVNOSTI V HISTORICKÉ PERSPEKTIVĚ
SOCIÁLNĚ PROSTŘEDÍ A PŘEROVNOSTI V HISTORICKÉ PERSPEKTIVĚ
SOCIÁLNĚ PROSTŘEDÍ A PŘEROVNOSTI V HISTORICKÉ PERSPEKTIVĚ
SOCIÁLNĚ PROSTŘEDÍ A PŘEROVNOSTI V HISTORICKÉ PERSPEKTIVĚ

Ad I. Sociologie vzdělanostních nerovností v ČR

SOCIÁLNĚ PROSTOROVÁ DIFERENCIACE ČESKÝCH ZEMÍ V HISTORICKÉ PERSPEKTIVĚ

Proč zkoumat vzdělanostní nerovnosti?

- Vzdělávací dráha je jeden z nejdůležitějších mechanismů, díky kterým dosahujeme svého postavení v sociální struktuře
- Tzv. „šplháme“ po společenském žebříčku
- **Vzdělání umožňuje rozbití zděděných výhod / nevýhod sociálního původu**
- Zkoumáme proto rovnost šancí na vstupu do každé z úrovní vzdělání, případně do různých typů vzdělání (např. SOU x GYM)

Co je rovnost šancí (na vzdělání)?

- srovnatelné šance osob z různých sociálních tříd (vrstev) na dosažení určité úrovně vzdělání
- **POZOR! Za předpokladu stejných schopností a (do jisté míry také) aspirací**
- tedy - sledujeme vliv klíčových charakteristik jedince (vzdělání rodičů, socioekonomického statusu, pohlaví, počtu sourozenců, velikosti bydliště, atd.) na úroveň dosaženého vzdělání
- plus - jak se tento vliv mění v čase a mezi společnostmi (komparativně)

Výzkum v ČR se zaměřuje na:

- nerovnosti při vstupu do různých typů středních škol
- vzdělanostní nerovnosti při vstupu na vysokou školu (do terciery)
- mezigenerační vývoj vzdělanosti – tj. posun v úrovni vzdělání mezi rodiči a jejich dětmi
- vliv tzv. „měkkých“ proměnných – např. aspirací či vlivu soc. okolí apod.
- plus - jak se tento vliv mění mezi společnostmi (v mezinárodním srovnání)

Ad II. Vývoj vzdělanostní úrovně v českých zemích během 20. a poč. 21. stol.

SOCIÁLNĚ PROSTOROVÁ DIFERENCIACE ČESKÝCH ZEMÍ V HISTORICKÉ PERSPEKTIVĚ

Vývoj vzdělanosti v českých zemích do r. 1948

- Povinná osmiletá školní docházka zavedena již v roce 1869
- od r. 1869 (1882) bylo možné absolvovat VŠ studium i v českém jazyce
- Češi se stali nejvzdělanější populací z východoevropských národů
- setřely se rozdíly mezi českou a německou populací - již na poč. 20. stol. byly naprosto zanedbatelné
- ženy mohly studovat na VŠ od r. 1897

Vývoj mezi lety 1948 - 1989

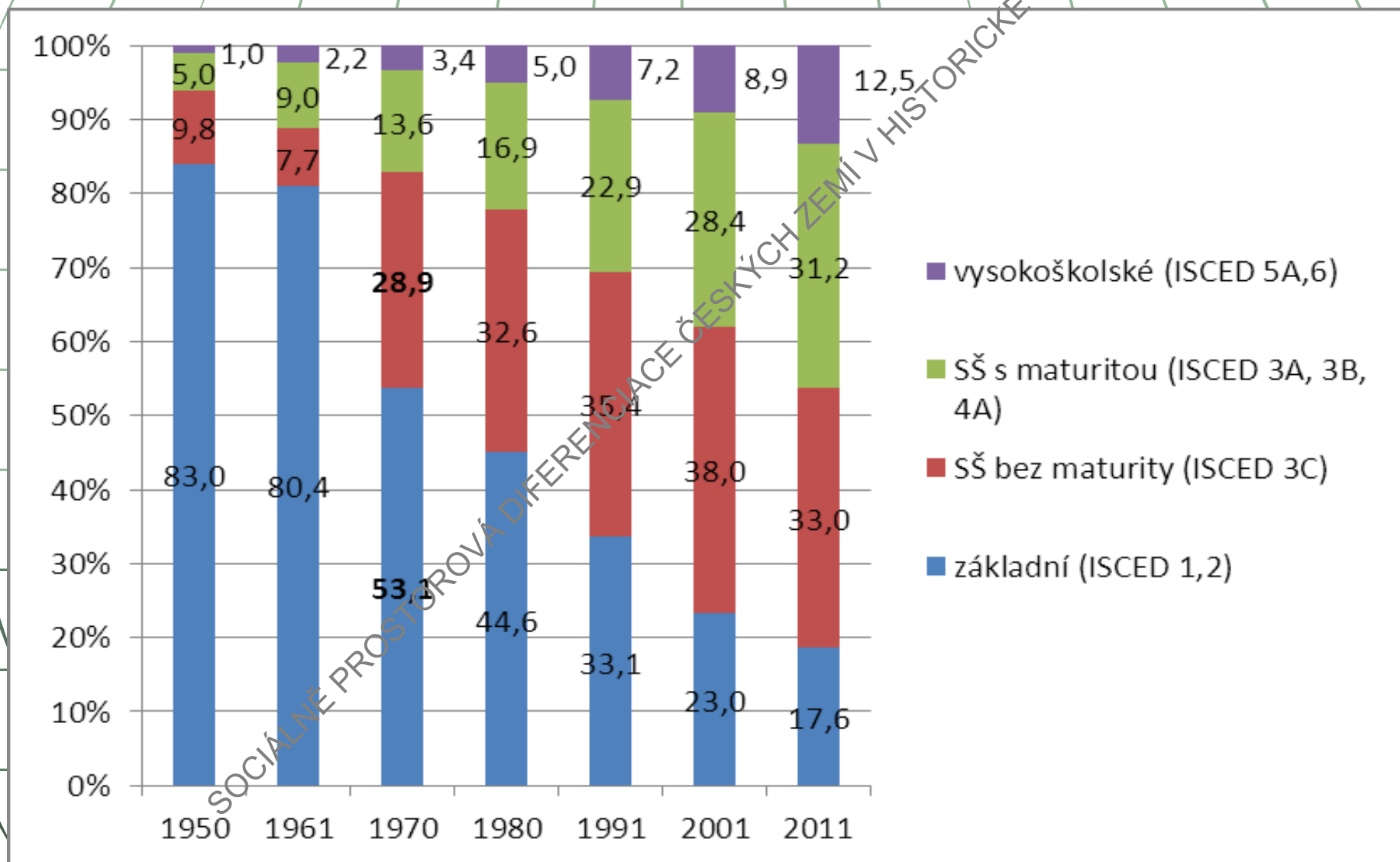
- vzdělanostní reformy explicitně motivovány snížením nerovností v přístupu ke vzdělání
- zajistit „dostupnost všech forem vzdělání všem obyvatelům bez ohledu na jejich sociální rozvrstvení“
- vzdělání na všech úrovních poskytováno zdarma, k tomu výrazné dotace do systému
- během 60. let 20. stol. snižování vzděl. nerovností (ke střednímu a VŠ vzdělání)
- během 70. a 80. let rozvoj učňovského vzdělávání a stagnace kapacity na VŠ
- nivelizace příjmů, ztráta motivace studovat

Vývoj po roce 1989

- roste význam vzdělání v procesu dosahování sociálního statusu
- zpevňuje se vazba mezi vzděláním a příjmem – tj. zvyšuje se finanční návratnost vzdělání
- expanze středního i VŠ vzdělávání
- absence konceptu krátkých bakalářských programů – více než 80 % přechází do magisterského studia
- spolu s tzv. „masifikací“ vzdělání vyvstává otázka kvality obdržených maturitních vysvědčení a VŠ diplomů
- nastává doba, kdy bude třeba rozlišovat, na jaké škole jedinec obdržel diplom

Kohorta	1888-1920 1906-1938	1921-1926 1939-1944	1931-1950 1945-1948	1931-1950 1949-1968	1951-1971 1969-1989	1972-1985 1990-2003
Politický status	1867-1918 Rakousko-Uherská monarchie 1918-1938 První republika	1938-1939 Druhá republika 1939-1945 Protectorát Čechy a Morava	1945-1960 Československá republika	1960-1990 Československá socialistická republika (ČSSR)		1990-1992 Česká a Slovenská federativní republika (CSFR); od r. 1993 Česká republika
Historický kontext	1914-1918 1. světová válka 1929 Hospodářská krize	od r. 1938 okupace Československa nacistickým Německem 1939-1945 2. světová válka	1948 <u>Vítězný únor</u> , nastolení socialismu	1967-68 Pražské jaro; 1968 invaze vojsk zemí Varšavského paktu	Normalizace ekonomická stagnace	17.11. 1989 Sametová revoluce transformace na kapitalistické ekonomické zřízení
Dominantní rysy vzdělávacího systému	vysoká gramotnost, vzdělanostní expanze, nízké zapojení žen do vzdělávacího procesu	uzavření univerzit, zrušení řady středních škol	znovuotevření vysokých škol, prudký rozvoj vědy a umění	rovnostářství, vzdělání na všech úrovních zdarma, kvótní systém, elitní vysoké školství	důraz na učňovské školství, sestupná vzdělanostní mobilita	zvýšení návratnosti vzdělání, pomalá liberalizace vysokého školství stabilní nerovnosti v přístupu k vyššímu vzdělání

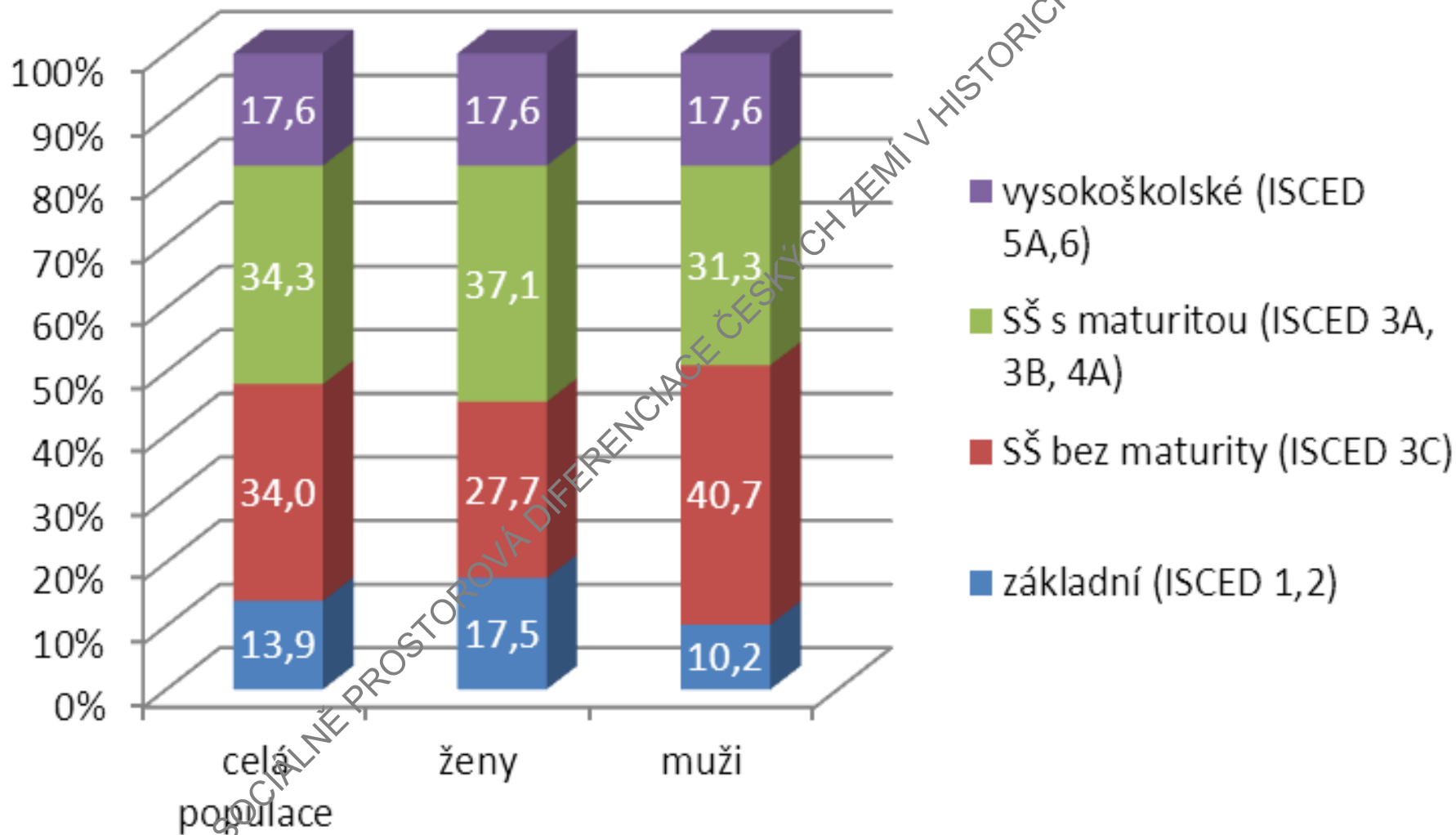
Vývoj nejvyššího ukončeného vzdělání v ČR dle SLDB (1950-2011)

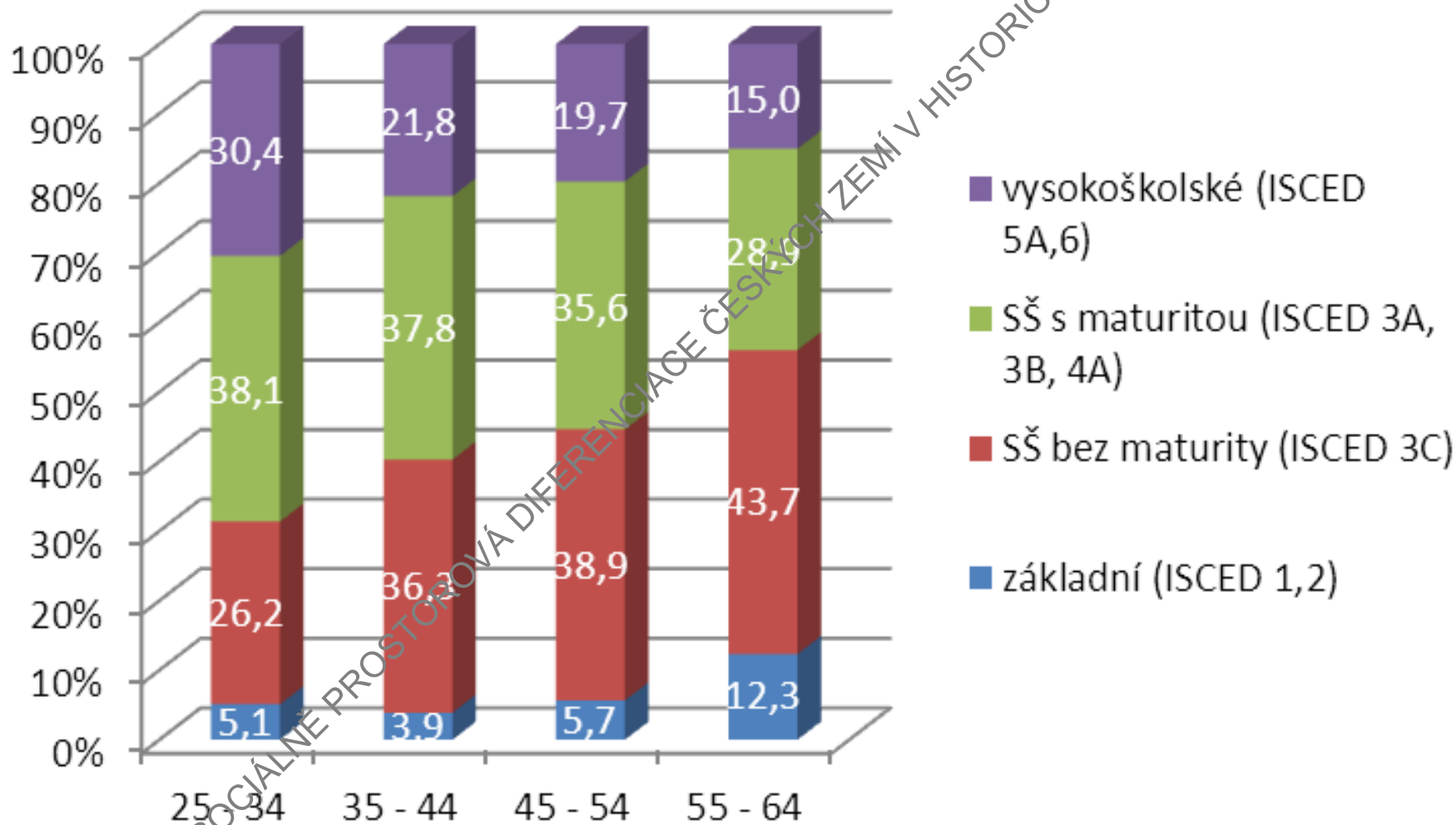
- při prvním SLDB v r. 1950 více než 80 % populace ve věku 15 a více let dosahovalo max. základního vzdělání, u žen to bylo více než 85 %
- VŠ vzdělání získalo pouze 1 % lidí, žen mezi nimi bylo 5,5x méně než mužů
- i přes expanzi vzděl. systému měla až do roku 1980 největší část populace pouze základní vzdělání (v r. 1970 to bylo 53 %, **dnes je to 14 %**)
- teprve při SLDB v r. 1991 se nejpočetnější skupinou obyvatel staly osoby se středním vzděláním (bez maturity) s více než 35 %
- tento stupeň vzdělání byl jako nejčetnější zjištěn i při sčítáních v letech 2001 a 2011
- až v r. 2014 se vyrovnal podíl SŠ bez maturity a SŠ s maturitou (34 %)

- ještě ani v r. 2009 se vzdělanostní úroveň žen nevyrovnala vzdělanostní úrovni mužů
- zastoupení osob s úplným středním vzděláním však dohnaly již v průběhu 70. let (při SLDB 1980 měla obě pohlaví maturitu v 17 % případů)
- při SLDB 1991 již měly ženy více maturit než muži (24 vs. 21 %)
- vysokoškolský diplom však mělo téměř 2x více mužů než žen (9 % mužů a 5 % žen)
- až v r. 2014 se v populaci vyrovnal podíl vysokoškolaček podílu vysokoškoláků (obojí cca 18 %)
- v r. 2008 se **převrátil** poměr obou pohlaví mezi studenty i mezi absolventy VŠ (55 vs. 45 % a 57 vs. 43 %)

Vzdělanostní struktura populace ČR v roce 2014 (15 let +), ČSÚ, VŠPS, 4. čtvrtletí

Úroveň formálního vzdělání podle věku v ČR v roce 2014 (ČSÚ, VŠPS, 4. čtvrtletí)

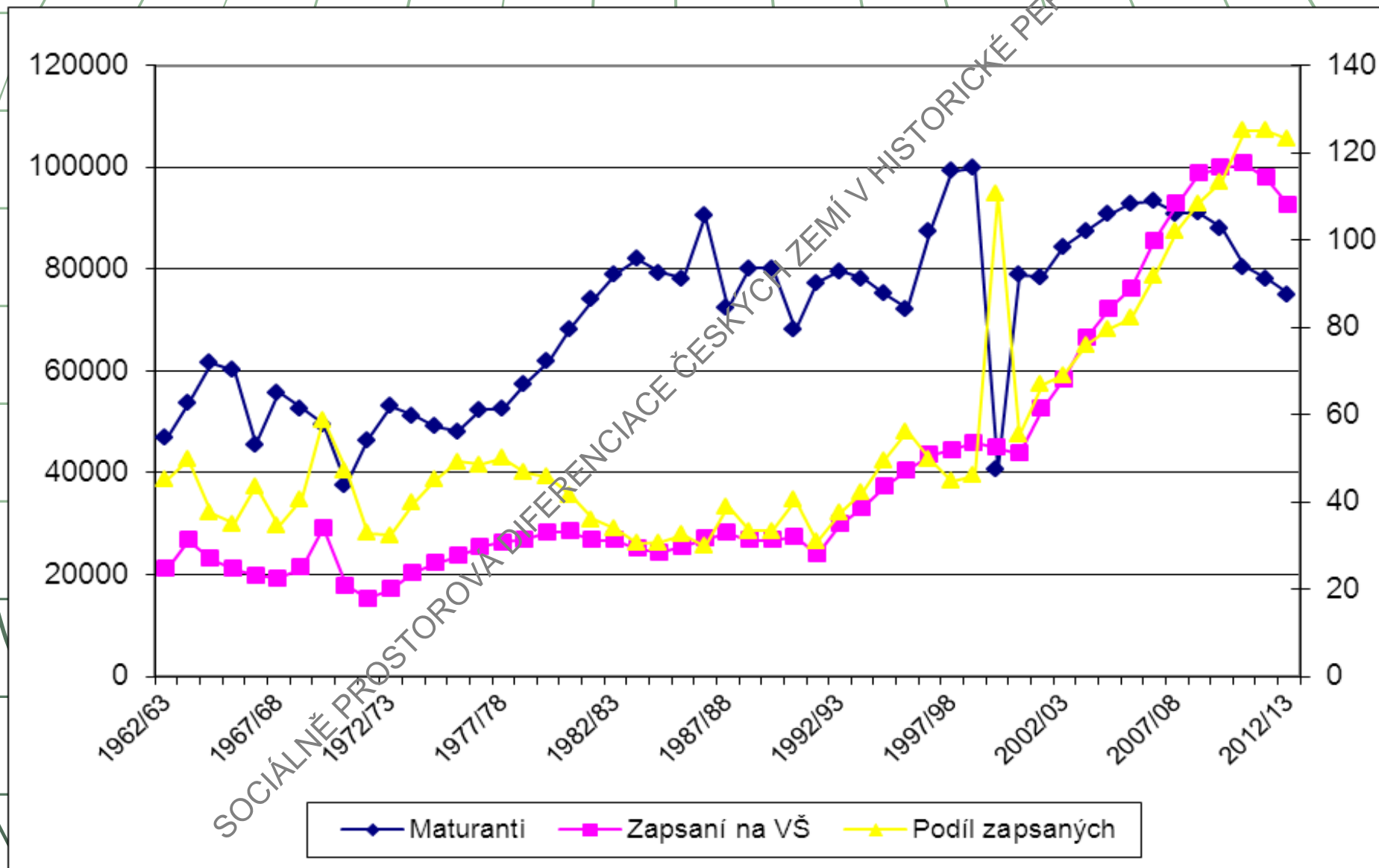
Dominantní trendy – kvantitativní vývoj SŠ a VŠ

- podíl absolventů SŠ a VŠ v české populaci roste
- téměř polovina mladých lidí dosahuje vyššího vzdělání než jejich rodiče, pouze 6 % získává vzdělání nižší [OECD 2012]
- v r. 2002 tvořili absolventi maturitního studia 2/3 absolventů SŠ, v r. 2010 to byly již 3/4, v r. 2013 pak 74 % (s výučním listem končilo 25 %)
- mezi lety 2003 a 2010 se počet studujících na vysokých školách zvýšil o 63 % a počet absolventů vysokoškolského studia o 167 %
- čistá míra vstupu do terciéry činila v r. 2000 25 %, v r. 2010 pak 60 %

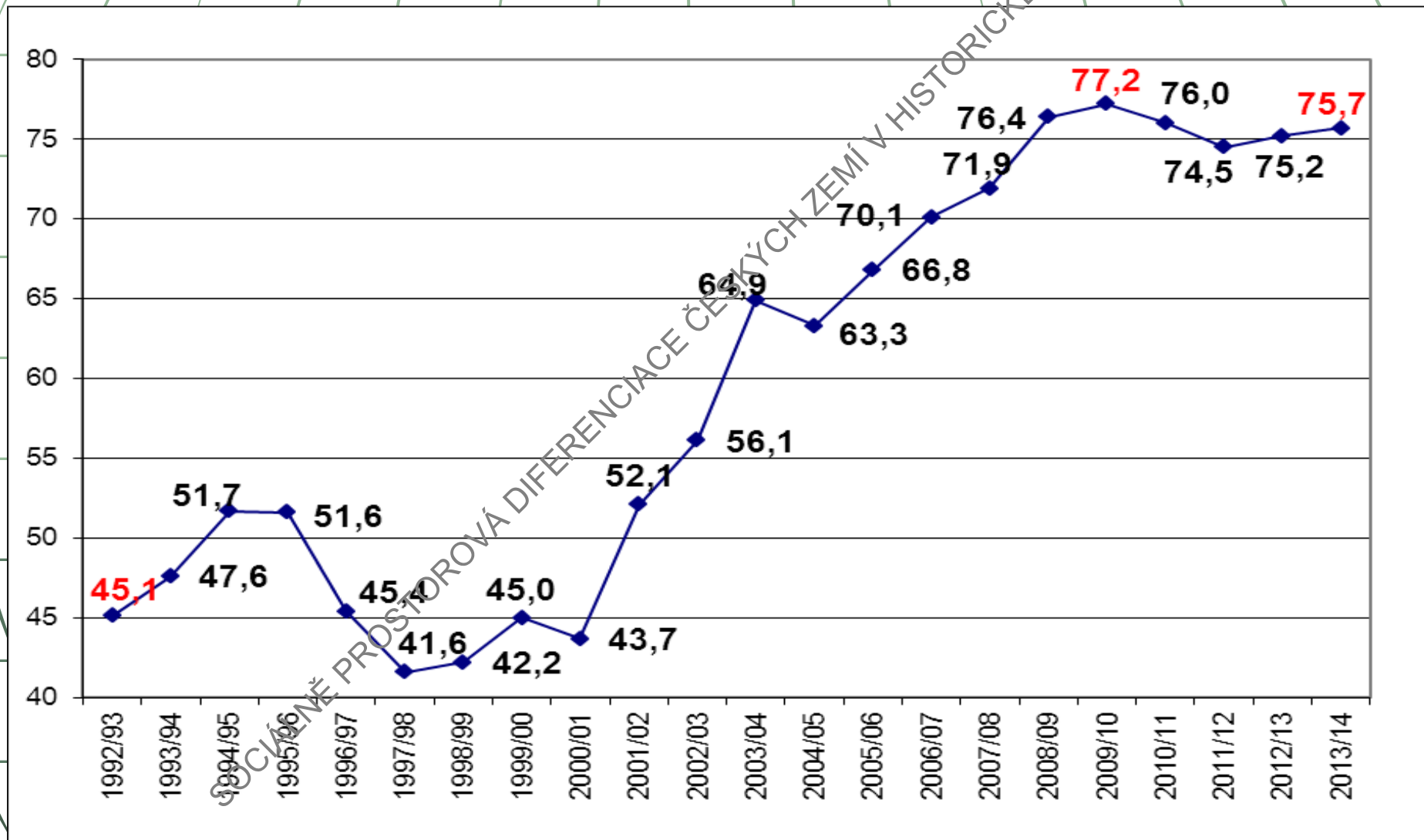
Počty veřejných, soukromých a státních vysokých škol v letech 2003 až 2013

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Veřejné VŠ	52	60	64	63	68	71	71	70	71	70	69
Soukromé VŠ	28	36	39	38	42	45	45	44	45	44	43
Státní VŠ (vojenská a policejní)	4	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2

Vývoj počtu maturantů a studentů zapsaných na vysoké školy mezi lety 1962 až 2013 v ČR

Úspěšnost uchazečů o studium na VŠ - poměr počtu přihlášených a přijatých mezi lety 1992/93 až 2013/14

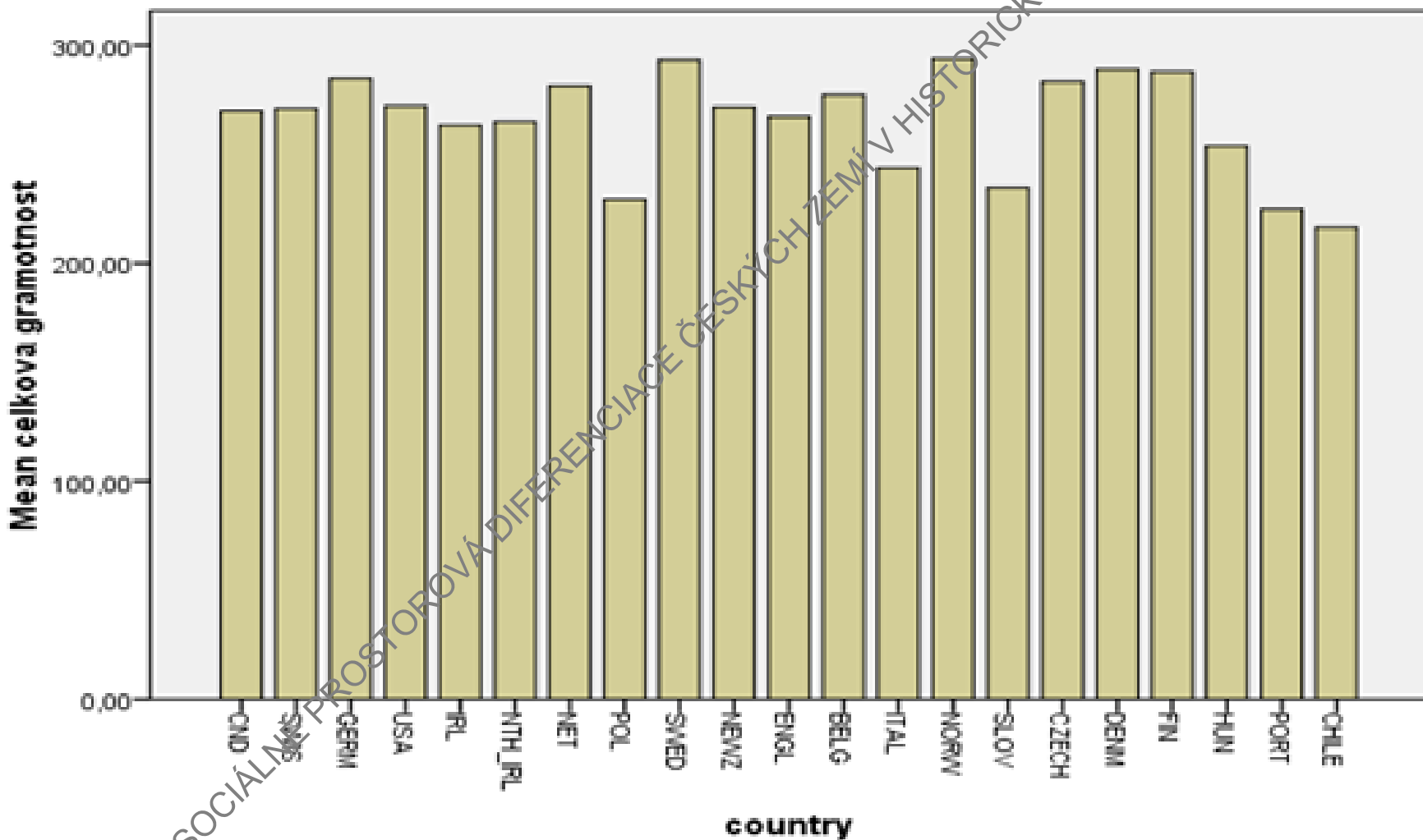
Jak moc koresponduje rostoucí vzdělanost s vývojem funkční gramotnosti?

- kompetence (tzv. funkční gramotnost) klesají, a to jak v populaci dětí, tak dospělých
- propad zejména v numerické funkční gramotnosti pokračuje u 10 a 15letých žáků již od roku 1995
- průměrné výsledky za celou českou populaci mezi lety 1998 (SIALS) a 2012 (PIAAC) se příliš nezměnily
- ALE! výsledky nejmladší věkové kohorty 16-24 let se markantně propadly
- zřetelný je i propad dospělých od 35 do 50 let, a to jak ve čtenářské, tak zejména numerické gramotnosti

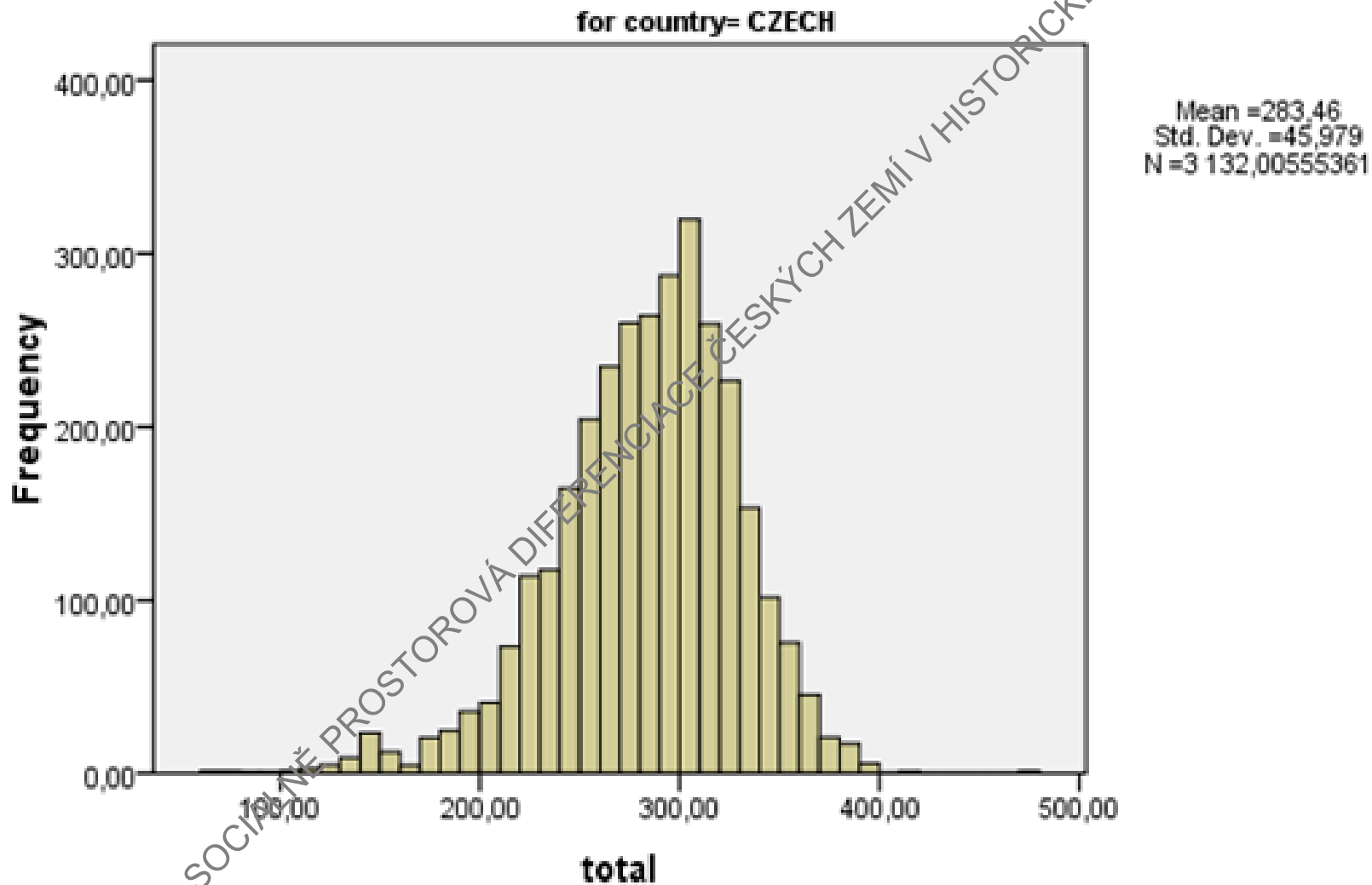
Výsledná úroveň funkční gramotnosti na konci 20.stol. – SIALS 1998

- ČR se mezi postsocialistickými státy umístila jednoznačně nejlépe
- dle výsledků se zařadila mezi země s vůbec nejlepšími výsledky – země skandinávské
- výtečný byl výsledek v gramotnosti numerické (ČR předstihla i Norsko a Finsko), bohužel slabý byl výsledek gramotnosti literární
- ČR však přesto vykázala velmi nízký podíl lidí se slabými výsledky

Průměrná funkční gramotnost dospělých v jednotlivých zemích, SIALS 1998, mezinárodní data

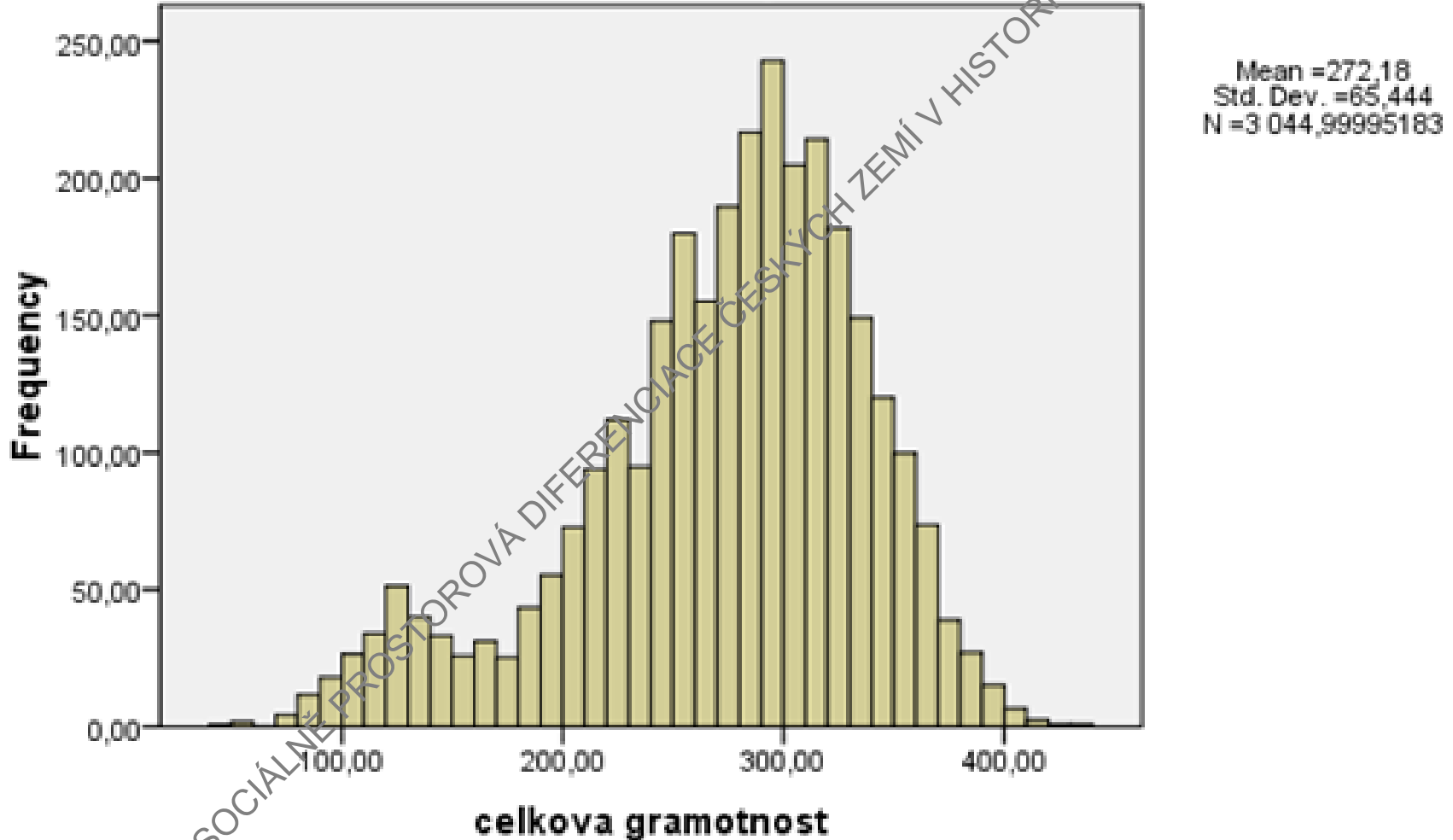

Rozložení výsledků dosažených v testech gramotnosti v České republice, SIALS 1998

Rozložení výsledků dosažených v testech gramotnosti v USA, SIALS 1998

for country= USA

**Ad III. Nejnovější
poznatky o vzdělanostních
nerovnostech
a mobilitě v ČR**

SOCIÁLNĚ PROSTOROVÁ DIFERENCIACE ČESKÝCH ZEMÍ V HISTORICKÉ PERSPEKTIVĚ

Výsledky nejnovějších studií na téma vzdělanostních nerovností

- v posledních letech se začínají snižovat nerovnosti v přístupu k jednotlivým STUPŇŮM vzdělání
- obecně se šance posunují od vzdělání bez maturity ke vzdělání s maturitou
- klesající „kvanti“ nerovnosti však začíná střídat tzv. kvalitativní diverzifikace (přestává být jedno, z jaké školy diplom pochází)
- tj. nerovné šance dle sociálního původu oslabují, avšak posilují v horizontální rovině
- roste třídní a vzdělanostní homogenita obou pólů vzdělanostní škály

SOCIÁLNĚ PROSTOROVÁ DIFERENCIACE ČESKÝCH ZEMÍ HISTORICKÉ PERSPEKTIVĚ

Simonová, Soukup 2009

- šance na vstup na VŠ a také šance na vstup na SŠ s maturitou se v období 1955–2002 mezikohortně zvyšovala
- po r. 1989 je šance na vstup na VŠ 1,5x vyšší (ve srovnání s kohortou dosahující 18 let mezi 1971-1989)
- faktor vzdělání otce je pro přenos vzdělání v rodině důležitější než třídní postavení otce
- rozdíl v šancích na dosažení vysokoškolského vzdělání mezi potomky otců s VŠ a potomky otců se SŠ bez mat. byl téměř sedminásobný, vůči dětem otců se SŠ s mat. pak zhruba čtyřnásobný
- muži měli šance na přechod na vysokou školu 1,4-krát vyšší než ženy

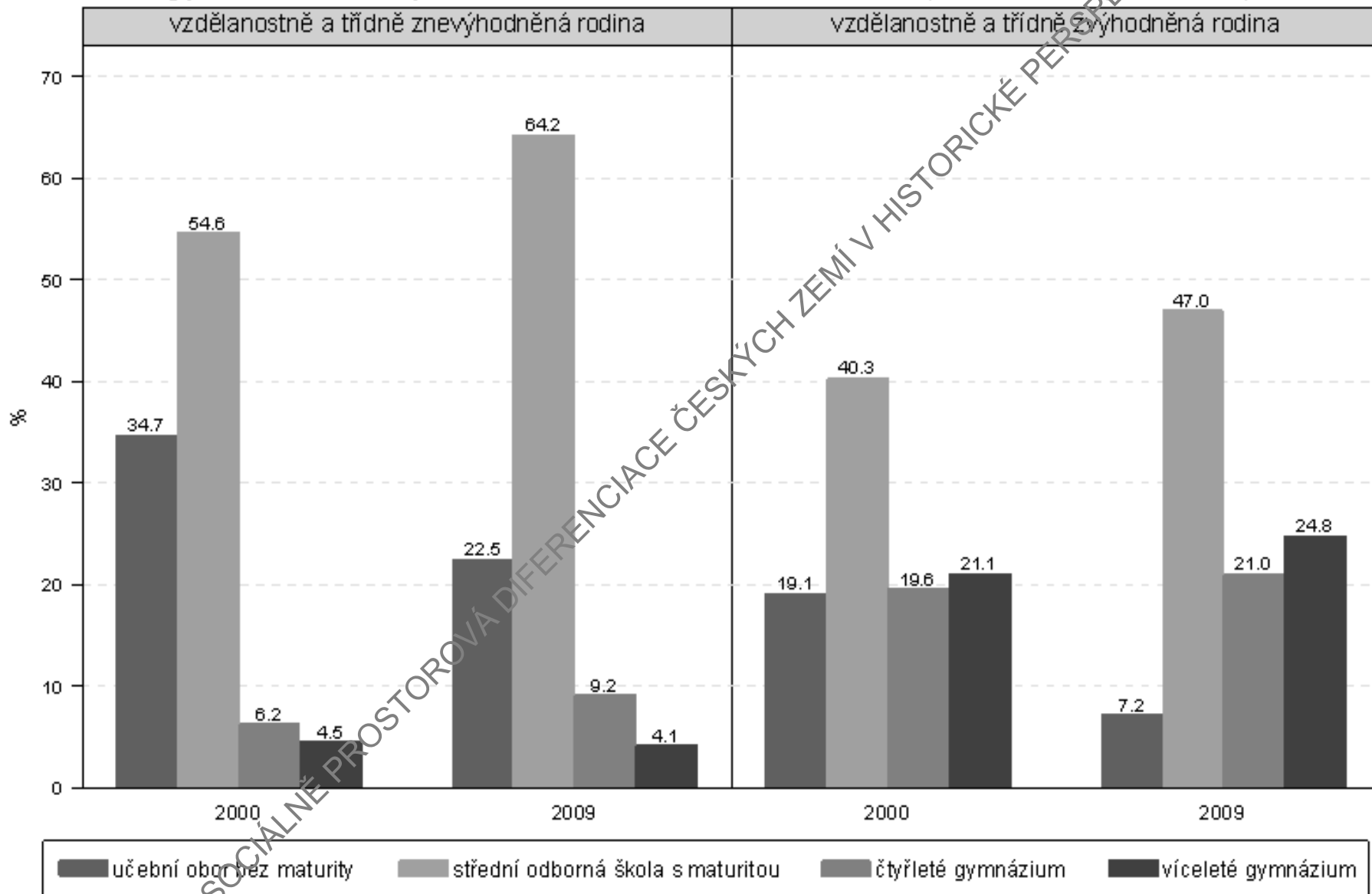
Katrňák, Simonová 2011

- vliv socioekonomického původu na dosažené vzdělání dítěte do roku 2003 rostl a v období 2004-2009 oslaboval
- sociální homogenita vzdělanostních skupin mezi lety 1990-2003 rostla (tj. jednotlivé sociální vrstvy dosahovaly stále stejných vzdělanostních stupňů)
- v období 2004-2009 však již sociální homogenita vzdělanostních skupin oslabovala, tj. jednotlivé sociální vrstvy dosahovaly rozmanitějších stupňů vzdělání

Katrňák, Simonová, Fónadová 2013

- vyšší počet starších sourozenců **snižuje šance** na získání maturity, v r. 2009 tento trend ještě posílil
- matka VŠ – potomci měli v r. 2000 **2x** vyšší šanci na studium SOU a SOŠ s M, **7x** větší šanci na studium 4-GY a **10x** vyšší šanci na víceleté GY (v r. 2009 posílení tohoto trendu)
- cca 2/3 žáků na víceletých GY má otce s nejvyšším kvintilem ISEI
- cca 40 % má matku vysokoškolačku
- cca 2/3 žáků v učení bez M má otce s nejnižším kvintilem ISEI
- cca 40 % má matku bez M

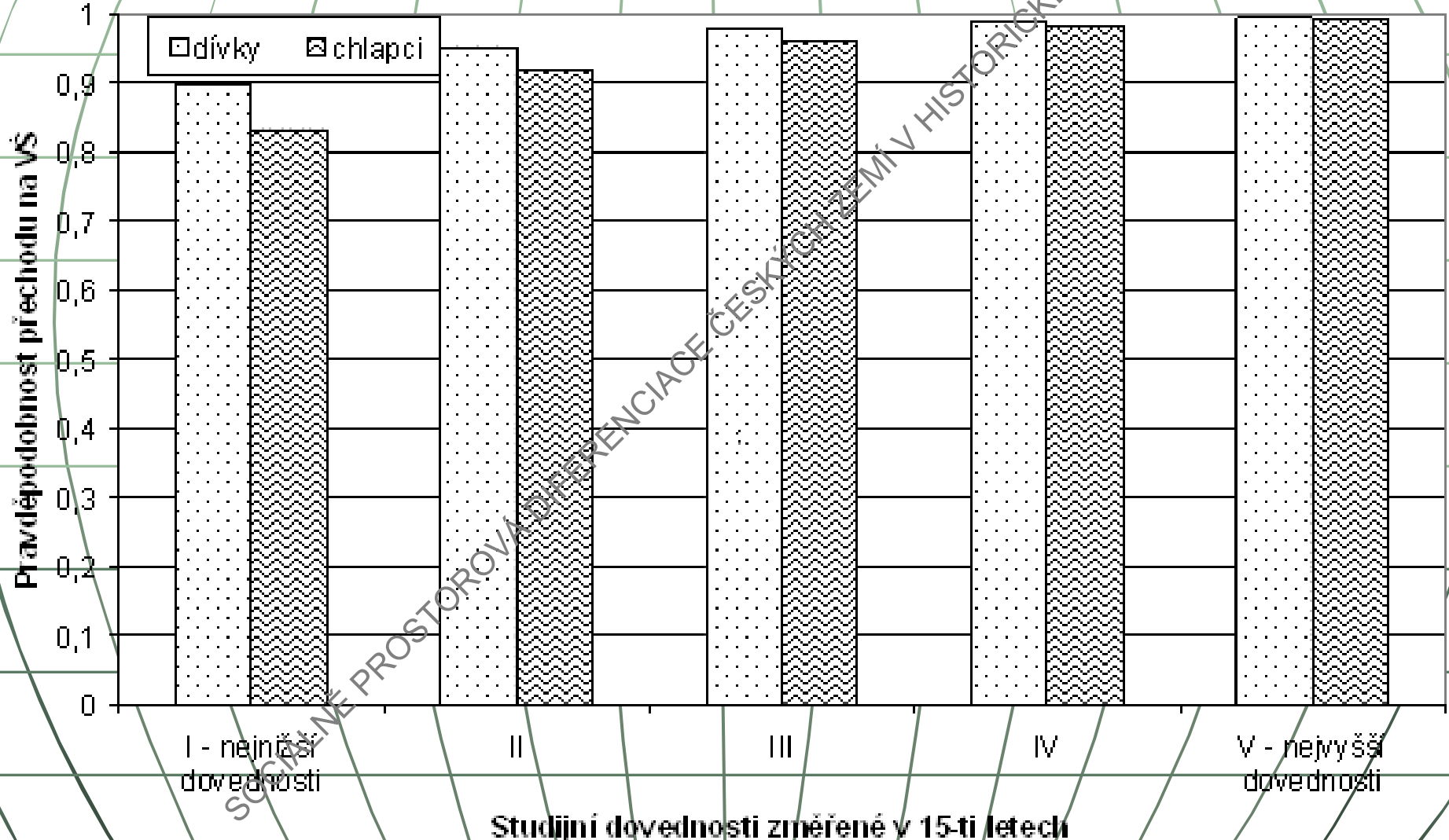
Graf 8. Pravděpodobnost přijetí do variant středního vzdělávání podle typu rodinného prostředí v letech 2000 a 2009 (modelová predikce)

Simonová, Soukup 2015

- při stejných dovednostech a shodném sociálním postavení rodiny panuje propastný rozdíl v pravděpodobnosti přechodu na VŠ mezi absolventy SOU a ostatních typů SŠ, a to dokonce i po fixaci aspirací
- studenti víceletých GY se i za stavu vůbec nejnižších studijních kompetencí vyznačují zhruba 90% pravděpodobností přechodu na vysokou školu (při kontrole sociálního původu a aspirací)

Pravděpodobnost přechodu na VŠ – vliv studijních dovedností u absolventů víceletých gymnázií při kontrole jejich aspirací a ESCS rodičů

Děkuji za pozornost!

SOCIÁLNĚ PROSTOROVÁ DIFERENCIACE ČESKÉHO ZEMÍ V HISTORICKÉ PERSPEKTIVĚ